

Розділ 1.

З ДОСВІДУ ХАРКІВСЬКИХ МИТЦІВ

УДК 780.643.1.071.4(477.54)(092):78.071.4

DOI 10.34064/khnum2-2901

Петрик Владислав Ігорович

Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського,
аспірант кафедри інтерпретології та аналізу музики
e-mail: petryk.vladyslav@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6047-3203>

**Творча діяльність Валерія Алтухова: місія особистості
в історії харківської кларнетової школи**

*Статтю присвячено вивченню творчої діяльності Валерія Алтухова, видатного кларнетиста, педагога та засновника сучасної харківської кларнетової школи, шляхом осягнення рис його особистості, які вплинули на розвиток виконавства на кларнеті в Україні. **Мета** статті – на основі аналізу творчої особистості В. Алтухова сформулювати головні настанови авторської виконавської школи гри на кларнеті в Харкові.*

***Новизна** полягає в тому, що вперше проведено комплексне дослідження творчої діяльності В. Алтухова в аспекті універсалізму особистості та її впливу на розвиток кларнетового мистецтва України, становлення харківської школи гри на кларнеті, указано основні засади та принципи творчого методу автора.*

***Висновки.** Сформульовано такі принципи творчого методу В. Алтухова, як технічна підготовка, розвиток виразності гри, освоєння нових сучасних прийомів гри на кларнеті. Запропоновано такі позиції виконавської школи В. Алтухова: історичний досвід, укоріненість традиції та водночас рішу-*

чість у реформуванні застарілих та неефективних методів; високий рівень технічної та ансамблевої майстерності (робота над ритмом, диханням, великий арсенал вправ на розвиток виконавського апарату), орієнтованість на класичний та сучасний репертуар, постійний аналіз та інтеграція світових трендів і новацій. Системність проявів названих принципів дозволили В. Алтухову виховати виконавців нового покоління і створити одну з найуспішніших та конкурентоспроможних кларнетових шкіл у сучасній Україні, яка розвивається й донині. На основі поєднання педагогічної, просвітницької, організаційної, методологічної, наукової діяльності пропонується висновок про універсальність творчої особистості Валерія Алтухова.

Ключові слова: харківська школа гри на кларнеті, виконавська школа, творча особистість, універсальність творчої особистості Валерія Алтухова, творчий портрет.

Постановка проблеми. Мистецтво та культуру творить особистість. Неможливе існування та розвиток мистецтва без видатних імен. Валерій Миколайович Алтухов – ціла епоха у становленні школи мистецтва гри на кларнеті у Харкові¹. Він відомий як видатний музикант, блискучий виконавець на кларнеті, засновник величезної кількості фестивалів та конкурсів, директор ХССШМІ, «харків'янин року» (2001, 2002), ім'я якого увійшло до збірки «500 впливових особистостей» у рамках національної іміджевої програми «Лідери ХХІ століття» (2001). Його багатогранна діяльність охоплює, крім педагогічної, науково-методичну роботу (він є автором статей з історії композиції

---

¹ Валерій Алтухов є заслуженим діячем мистецтв України, професором ХНУМ імені І. П. Котляревського. У 1984–2021 рр. був директором ХССМШІ. Талановитий педагог, музикант, відомий громадський діяч, засновник і творчий керівник Міжнародних конкурсів юних піаністів імені Володимира Крайнева та скрипалів імені Богодара Которовича, міжнародних фестивалів «Музика – наш спільний дім», «В гостях у Айвазовського», «В гостях у Гоголя», засновник благодійної організації «Благодійний фонд “Музична школа майбутнього”». Вихователь лауреатів та дипломантів потужних виконавських конкурсів (30 учнів з 50 здобули звання лауреатів). За плідну творчу діяльність нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, його ім'я увійшло до збірки «Почесні імена України – Еліта держави».

та виконавств на кларнеті, автором власної методології навчання), *просвітницьку* (йому присвячено безліч творів харківських композиторів, до прем'єр яких він ставився з особливою повагою та відповідальністю), *організаційну* (започатковані ним музичні фестивалі та дитячі музично-виконавські конкурси стали вкрай важливими для підвищення рівня виконавства молодих українських музикантів²). Визнання його заслуг увиразнилось у запрошеннях на безліч конкурсів як члена або голови журі (так, у 2013 році він входив до складу журі одного з найпрестижніших – 5-го Міжнародного конкурсу кларнетистів імені Карла Нільсена, Данія).

Два роки, які пройшли після його смерті, дали змогу зі сторони оцінити ту плідну роботу, яку здійснив Валерій Алтухов, – місію розбудови освіти, виховання музикантів, ширше – формування феномена «харківська кларнетова школа», вивченню якої й присвячена пропонувана стаття. Зокрема, основне завдання пов'язане з усвідомленням ролі творчої особистості В. Алтухова у процесі формування школи в останній третині ХХ – початку ХХІ століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена тематика охоплює коло досліджень, що присвячені творчій особистості (Коменда, 2020; Ніколаєвська, 2020). Так, О. Коменда, спираючись на центральне положення теорії О. Леонт'єва про систему діяльності особистості як її основу (ядро особистості), формулює ідею, що саме ролі діяльності митця, зв'язки між ними, їхній розвиток і складає основу вивчення творчого спадку митця та зумовлює прояви універсализму, який є маркером творчої діяльності митців Нового часу.

Вивчення історії харківської школи гри на духових інструментах базується на дослідженнях В. Богданова (Богданов, 2000), В. Апатського (Апатський, 2012), О. Овчара (Овчар, 2017). Окремі ракурси висвітлені у статті С. Третьякова (Третьяков, 2017), який звернувся до історії харківської кларнетової школи. Також автор пропонуваного дослідження залучив енциклопедичну статтю (Алтухов,

---

² Це принесло свої плоди у вигляді «масового лауреатства»: фактично кожен учень «десятирічки» може занести до свого активу призове місце на різноманітних конкурсах та фестивалях.

2017), останню з прижиттєвих щодо діяльності митця, посібник і статті В. Алтухова (Алтухов, 2009; 2012; 2013), інтерв'ю, записи майстер-класів, матеріали особистих бесід з автором статті, спогади учнів та членів родини, здійснені протягом 2022–2023 рр.

Об'єкт дослідження – кларнетове виконавське мистецтво ХХ століття, **предмет** – творча діяльність Валерія Алтухова у контексті становлення кларнетової виконавської школи Слобожанщини другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Мета статті – на основі аналізу творчої особистості В. Алтухова сформулювати основні настанови авторської виконавської школи гри на кларнеті в Харкові.

Методологія дослідження. Феноменологія особистості – один з напрямів когнітивного музикознавства, що розробляється на кафедрі інтерпретології та аналізу музики ХНУМ імені І. П. Котляревського. Основою є також концепція «діяльнісного універсалізму творчої особистості» (О. Коменда, 2020), яка дозволила охопити всі напрями творчих проявів у діяльності В. Алтухова; біографічний метод, необхідний у зв'язку з уточненням певних даних про життя і творчість, та системний, який дозволив узагальнити різновекторні спостереження та скласти об'ємну картину життєтворчості В. Алтухова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для усвідомлення ролі В. Алтухова та його впливу на формування нової генерації представників харківської кларнетової школи важливими є розуміння таких вимірів:

- *історичного* (оскільки необхідно усвідомити етапи розвитку кларнетового виконавства у Харкові та відстежити лінію спадкоємності традицій різних виконавських та педагогічних шкіл, які вплинули на становлення харківської кларнетової школи);

- *біографічного* (родина, оточення, роки навчання і творчого зростання);

- *особистісно-психологічного* (риса характеру, особливості темпераменту, що впливають на життєдіяльність);

- *педагогічного* (існування складеної системи принципів при передачі від учителя до учня, що впливає на формування нової формації виконавців на кларнеті).

З історичного погляду³ важливим є той факт, що у класі Гуго Гека (засновника школи виконавства на кларнеті у Харкові) багато уваги приділялося як *засвоєнню базових навичок* гри на кларнеті (особливо оркестрової майстерності), так і *розвитку творчої особистості* учня, *оволодінню ним мистецтвом інтерпретації*. Учень Г. Гека М. Гольдштейн як викладач створеної Харківської консерваторії (з 1917 р.) продовжив справу свого вчителя й завдяки його творчому підходу до педагогічної діяльності творчі засади Г. Гека набули подальшого розвитку. Загалом високий рівень навчання кларнетистів у 30–50-х роках ХХ століття підтримував випускник Г. Гека Григорій Риков, який, за словами В. Алтухова, «у педагогічній роботі домагався правильної постановки апарату, творчого осмислення тексту музичного твору і виховав велику кількість першокласних кларнетистів» (Алтухов, 2012: 349). Серед випускників Г. Рикова, зокрема, відомий український композитор Левко Колодуб, наслідувач традицій харківської виконавської школи. Далі, у 50–60-х роках ХХ століття клас кларнета очолив В. Козлов – обдарований музикант, який акцентував свою діяльність саме на віртуозному виконавстві, виховуючи учнів на власному прикладі.

У 1968 році, коли в Харківському інституті мистецтв було організовано окрему кафедру оркестрових духових інструментів на чолі з Я. Токарчуком, розпочався новий етап роботи класів духових інструментів – перехід з кларнетів німецької системи на французьку, який відбувався вельми поступово. У цей період у Харкові і розпочав творчу діяльність Валерій Алтухов (1941–2021), з ім'ям якого пов'язана

---

³ У межах статті ми не будемо викладати відомі факти становлення харківської школи гри на кларнеті на межі ХІХ–ХХ століть. З цього приводу відсилаємо до робіт В. Алтухова (Алтухов, 2012), В. Богданова (Богданов, 2000), С. Третьякова (Третьяков, 2017). Встановленими фактами є те, що педагогічний склад консерваторії у першій половині ХХ століття був вельми професійним та налічував представників кількох шкіл, відомих на той час. Клас кларнета (сформований у межах музичного училища у 1890 році) на початку ХХ століття тільки почав розвиватися. Його очолив Гуго Гек, який заклав основи професійної освіти кларнетистів у Харкові. Перший випуск його учнів складався здебільшого із солістів оркестрів: І. Бутников, Г. Риков, М. Гольдштейн (у подальшому – соліст оркестру Харківської філармонії).

одна із найяскравіших сторінок в історії розвитку кларнетового мистецтва на Слобожанщині. Водночас, ми впевнені в цьому, усвідомлення харківської кларнетової школи як явища та феномена закріпилося серед українських музикантів саме завдяки йому. Багато хто із сучасних музикантів зазначав, що в Україні по суті лише одна «справжня» школа гри на кларнеті – школа В. Алтухова. Аргументи на користь цієї сентенції прості: звичайно, що у всіх великих містах та консерваторіях були видатні та яскраві кларнетисти, але з приходом В. Алтухова можна говорити про підвищення загального («середнього») рівня усіх кларнетистів, які: 1) дотримувались традицій академічного виконавства; 2) були ґрунтовно професійно підготовлені та 3) були готові до будь-яких викликів та змін, яких вимагає творчість сучасних композиторів і розвиток сучасного мистецтва в цілому. Корені такої інноваційної діяльності В. Алтухова слід шукати у процесах формування його особистості протягом усього життя та навчання. Нижче наведено коротку біографію В. Алтухова, що дозволить зацентрувати важливі риси його характеру⁴.

Народився Валерій Миколайович 6 жовтня 1941 року у місті Коканд Ферганської області Узбецької РСР. У 1953 році вступив до спеціальної музичної школи м. Ташкент, яку закінчив із золотою медаллю (1960). Навчаючись у школі, отримав звання лауреата (I місце) на Республіканському конкурсі молодих виконавців (1957). У 1960 році вступив до Ленінградської державної консерваторії імені М. Римського-Корсакова до класу професора В. І. Генслера за спеціальністю «кларнет», яку закінчив з відзнакою у 1965 році. Отже, першу рису, яку хотілося б виокремити – це *перфекціонізм та бажання досягати найліпших результатів*.

Друга риса – *вміння безперервно вчитися та розвиватися*. Після закінчення консерваторії 1966 року Валерій Алтухов з дружиною переїхав до Харкова, де протягом року перебував випадковими заробітками і за рік потрапив на посаду соліста філармонії, зігравши

---

⁴ Біографічний нарис складений на матеріалі особистих бесід (автор статті навчався у класі зі спеціальності В. Алтухова), а також – інтерв'ю з родиною В. Алтухова, зроблених протягом 2022–2023 рр.

з дружиною сонату Й. Брамса, що стало ключовим у його кар'єрі. Як часто згадував Валерій Миколайович, «мене врятував Брамс». До речі, основою виконання В. Алтухова був саме звук (в архівах досі збереглися деякі записи його сольних та ансамблевих виступів, що потребують аналізу та опрацювання). Ставлення до звука він унаслідкував від свого професора (Валерій Миколайович завжди дуже тепло згадував про свого вчителя, говорив, що він був неймовірно талановитим музикантом з неперевершеним красивим звуком).

Третя риса, що формує уявлення про особистість В. Алтухова, – *уміння приймати рішення*. Так, протягом роботи в оркестрі Харківської філармонії, за його словами, він досить швидко досягнув максимуму в оркестровій грі і думав, яким чином розвиватись далі. Його педагог В. Генслер заповів йому, що треба вміти вчасно піти з виконавства; і в 50 років Валерій Миколайович справді залишив виконавство. Він розповідав, що цей крок був виправданим з усіх боків: «Я в принципі грав хороші програми, їх було багато, і поступово відчув, що вичерпав себе як оркестрант, виконавець. Перестало бути цікаво, не було хороших диригентів, з якими б міг розвиватись як музикант. Стало цікавіше займатися викладацькою діяльністю, бо я саме вів спеціальність і духовий оркестр у десятирічці». До речі, це була одна з трьох його мрій. Перші дві стосувались того, щоб стати піаністом і диригентом. І якщо стосовно фортепіано – він закінчив музичне училище за відповідним класом, знав методику і репертуар, то мрія диригувати духовим та симфонічним оркестрами втілилася в його учнях. Один з них – Дмитро Лісс, ким Валерій Миколайович незмінно пишався, який був прекрасним кларнетистом і став диригентом світового рівня. Або Віталій Ляшко, який, на погляд В. Алтухова, чудово диригував на регулярній основі на фестивалі «Khar'kiv Music Fest» (до речі, розвивається і зараз, оскільки є диригентом Молодіжного симфонічного оркестру). Тож четверта риса, яку ми зацентруємо, – *уміння заряджати оточуючих (учня, студента) мріями та цілями*. Саме це вплинуло на визначні результати діяльності В. Алтухова як на посаді педагога, так і на посаді директора Харківської середньої спеціальної музичної школи-інтернату (1984–2021). Без перебільшення керування цим навчальним закладом стало епохою і в творчій діяльності В. Алтухова,

і в житті школи, й було вельми продуктивним у межах мистецької діяльності в Харкові та Україні. Будучи в міру суворим, але справедливим, Валерій Миколайович став «батьком» для всіх учнів та навіть викладачів школи. Він вдавався до реформ та інновацій, а проекти, які він започаткував, стали емблемою школи та міста на довгі роки.

Наступний етап творчої діяльності – чи не найбільш інноваційний і пов'язаний із вмінням В. Алтухова дивитись далеко вперед і *бачити перспективи розвитку*. Мова йде про переорієнтування кларнетистів Слобожанщини на вибір інструментів іншої системи. На той момент у світі відбувався період змін та переходу на нову систему й виникла нагальна потреба змінити застарілий інструментарій на більш сучасний. На Слобожанщині силою свого таланту це здійснив саме В. Алтухов.

З 1994 року він почав працювати у Харківському національному університеті мистецтв імені І. П. Котляревського, і за півтора-два десятиліття на Харківщині відбувся перехід із кларнетів німецької системи на кларнети французької системи, яка, як відомо, відрізняється зручнішою аплікатурою, що надає широкі можливості для технічного вдосконалення. Відправною точкою став приїзд Ф. Купера на початку 90-х років ХХ століття. Саме після концертів та майстер-класів видатного французького кларнетиста прийшло рішення, ініційоване професором В. Алтуховим, про необхідність оновлення. У статті 2012 року В. Алтухов писав: «... було видно, ми дещо відстали від французької кларнетової школи, бо на той час усі кларнетисти Слобожанщини грали на інструментах дуже низької якості» (Алтухов, 2012: 349). Тому він активно стимулював батьків своїх учнів на придбання високоякісних інструментів. Якщо з'являлась нова модель кларнета – він максимально швидко намагався дістати цей інструмент. Навіть якщо цей інструмент був єдиним у класі й не було фінансової можливості придбати його кожному – інші учні слухали та запам'ятовували звучання якісного та насиченого тембру, що, звичайно ж, позитивно впливало на їхній власний звук.

Паралельно з процесом переходу на нові інструменти змінилася на краще і творча обстановка в Харкові. Підтвердження цьому – два регіональні конкурси кларнетистів у 1990-ті роки. В. Алтухов зазна-

чав: «Треба визнати, що ці конкурси стали потужним каталізатором творчого та професійного зростання молодих музикантів» (Алтухов, 2012: 350). Останній із конкурсів патрунувала фірма «Buffet», й головою журі був Ф. Купер. Кларнетисти Харкова були добре підготовлені до конкурсу та вдало виступили, був завойований один із призових інструментів. Відтак прогрес виконавства на кларнеті після зміни інструментарію став очевидним та приніс вагомні результати ці і покращання якості навчального процесу, і перемоги на міжнародних конкурсах. Нагадаємо, що до програм сучасних престижних конкурсів, крім творів класичного кларнетового репертуару (традиційне виконання на III турі Концерту для кларнета з оркестром В. А. Моцарта), зазвичай включено твори сучасних композиторів, що раніше траплялося досить нечасто (як правило, це були твори, написані спеціально для конкурсів). Зараз концерти для кларнета П. Франсе, К. Нільсена, А. Копленда, сонати Е. Денисова, Є. Станковича, Л. Бернстайна, секвенція Л. Беріо стабільно входять до конкурсних програм. Ці твори рясніють складними ритмами, розмірами, а також у них застосовуються сучасні прийоми гри на кларнеті, такі як мультифоніки (багатозвуччя) та мікроінтервали (чвертьтони).

Сучасний кларнетист має освоїти перманентне дихання, подвійне стакато. Крім указаних виконавських прийомів, кларнетисти мають знати і застосовувати вібрато, фрулято, глісандо, гру з шумом повітря, спів з грою та інші специфічні ефекти сучасного виконавства. У методиці навчання кларнетистів класу Валерія Миколайовича завжди була певна кількість творів сучасних авторів, вивченню яких він приділяв особливу увагу. Роботі з технічними прийомами приділялось набагато більше часу, тому що ті прийоми гри, які доволі рідко зустрічалися 10–15 років тому, за певний час починали постійно застосовуватися, що потребувало значно більшої уваги і зусиль.

Успіхи педагогічної діяльності В. Алтухова великою мірою визначалися не тільки *складом особистості, його характером, але й атмосферою занять*. Перше, що вражало при знайомстві з ним, – його велична самобутня особистість. Все, що оточувало його, працювало тільки так, як він цього хотів, робило не тільки можливим, а й неминучим реалізацію фактично будь-якого його задуму. Відчувалось,

що він був цілком відданий своїй справі. З неймовірним ентузіазмом та натхненням Валерій Миколайович брався за будь-яку справу, пов'язану з музикою, – заняття зі студентами, робота над новим проектом, головування в журі конкурсу чи репетиція оркестру. Він відрізнявся вкрай вимогливим ставленням до себе та своєї справи, яка без перебільшення стала сенсом його життя, причому – єдиним сенсом! При першому ж знайомстві ставало зрозуміло: музика – його робота, музика – його творчість, музика – його пристрасть. Валерій Миколайович сповідував лише один підхід – повна самовіддача, професіоналізм, що не знав компромісів, максимально висока якість. Він був суворий і вимогливий до своїх учнів, чекав від них такої самовіддачі, з якою сам ставився до музики.

Однак, незважаючи на всю суворість на уроках, Валерій Миколайович дуже любив усіх своїх вихованців, завжди переживав за них, як за власних дітей. Він намагався контролювати вільний час кожного студента, дзвонив додому, цікавився: чим учень займається, скільки займався музикою сьогодні, як пройшла репетиція у великій залі, як просувається підготовка до конкурсу? І якщо відповіді були незадовільними, то завжди намагався з'ясувати причину. Постійно відчувалася його участь у житті студента не лише як педагога за спеціальністю, а й як людини-наставника. До нього завжди можна було звернутися за порадою у питаннях, що не стосуються безпосередньо спеціальності. Чимало студентів відзначають, що він був для них як батько. Звичайні заняття у класі були подібні до творчої лабораторії. Перевірка нових складних вправ, махання руками, гра на кларнеті з ліктями під колінами та еквілібристика вправ на язик змінювалися задушевними розмовами та жартами. Чим більший потенціал він відчував в учні, тим більш вимогливим ставав до оцінки його творчих результатів.

Але ніколи В. М. Алтухов не поділяв учнів за талантом: у всіх вкладав однакову кількість енергії та сил. У молодші роки, за розповідями студентів, здобути похвалу на уроці завжди було вкрай рідкісною подією, що, відповідно, мало для них величезне значення, оскільки студенти знали, що Валерій Миколайович хвалить лише заслужено і відчували його похвалу як достойне досягнення. Він частіше крити-

кував учнів на заняттях, бували випадки, що навіть виганяв з класу, але все робилося виключно з метою змусити студента старанніше та уважніше займатися. І коли ти після низки уроків, переповнених зауваженнями, раптом чуєш: «Ось, можеш же!» – ніщо не надихає більше, ніж ці слова.

Слід сказати, що своїми учнями Валерій Миколайович продовжував вважати навіть тих, хто багато років тому залишив його клас, хто давно вів власну активну концертну чи педагогічну діяльність. І ніколи не ображався, якщо його колишні учні, здобувши достатній досвід, не приходили до нього за порадою напередодні концерту або періодично не приводили на консультацію своїх учнів. І, звичайно, завжди був безмірно радий, коли до нього приїжджали або дзвонили учні, які після закінчення консерваторії опинялися за межами Харкова та України. У кожної людини серед безлічі вчителів та вихователів, з якими вона зустрічається в житті, є, мабуть, один – головний, чий урок залишається на все життя. Таким був для своїх учнів Валерій Миколайович Алтухов!

Основне місце у *навчальному репертуарі* В. Алтухов відводив творам, що входять до переліку на міжнародних конкурсах. Це, на його думку, мало бути фундаментом, на якому будується як світогляд музиканта, так і його виконавська майстерність, оскільки, вивчаючи конкурсний репертуар, учень засвоює основні виконавські прийоми і зберігає актуальність здійсненої роботи. Найскладнішим концертом В. Алтухов вважав Концерт для кларнета з оркестром і квінтет для кларнета та струнних В. А. Моцарта. Він говорив: для того, щоб виконати музику Моцарта, треба мати найвищу культуру виконання, що стосується абсолютно всіх аспектів – фразування, якості звуку, володіння найчистішою технікою артикуляції, і перш за все ідеальним почуттям ритму. Але класикою не обмежувалось – важливу складову репертуару становили твори сучасних зарубіжних композиторів: «Секвенція» Л. Беріо, «Фантазія» Й. Відмана, «Птахи Безодні» О. Месіана, три п'єси І. Стравінського, Концерти Ж. Франсе та К. Нільсена.

У хрестоматії В. Алтухова «Гами та вправи для розвитку техніки гри на кларнеті» першим розділом практичної частини є *вправи для*

розігрування, що вважаємо основою і фундаментом його авторської школи гри на кларнеті. Як зазначено в передмові, «ніколи не можна починати серйозних занять на інструменті без попереднього розігрування» (Алтухов, 2009: 7). Перші вправи автор рекомендує робити навіть без інструмента: це вправи на дихання, для розігріву м'язів, тулуба, шиї, рук, плечового поясу та м'язів обличчя. В. Алтухов зазначав, що гра на всіх духових інструментах має вокальну природу, тому дуже важливо та корисно використовувати й інтегрувати в систему занять кларнетиста вже існуючий арсенал вправ для вокалістів. Також у цьому розділі використовуються вправи для піаністів та струнних, адаптовані для кларнетистів, – це все не тільки дозволяє ґрунтовно підійти до режиму занять, але є одним з факторів, що може підняти навички кларнетистів на новий рівень. Практично доведено, що, виконуючи щоденно цикл таких вправ, більшість учнів покращує атаку звука, роботу язика та дихання. Здатність приводити свій апарат у робочий стан без наявності інструмента необхідно кожному музиканту не тільки на початку занять, але і в професійній кар'єрі. Дуже часто саме кларнетисти, які багато концертують, не мають можливості та умов для практики на інструменті, але, використовуючи ці вправи, вони нівелюють свої проблеми.

Після вправ без інструмента починається найважливіша частина – комплекс вправ на розвиток фундаментальних навичок кларнетиста. Цикл цих вправ націлений на найголовніший параметр гри – звук. За даними автора статті, у світі майже не існує такої досконалої системи *вправ на роботу над звуком*, які мали б виконуватись. У посібнику Валерія Миколайовича зазначено: «Головна задача кожного духовика – оволодіти правильним професійним звучанням інструмента, тобто поставленим звуком, якому властиві чистота й стійкість, повний об'єм і глибина, пружність, легкість і м'якість, тембр і резонанс: ці якості повинні зберігатися на всіх видах техніки – штрихах, інтервалах, динаміці, пальцевій спритності, а також рівності регістрів, ритмі» [Алтухов, 2009: 12–13]. Валерій Миколайович визначає їх як «вправи для розігрування на інструменті», хоча, на нашу думку, створені В. М. Алтуховим вправи є більше чим «розігрування», це – **засадничі принципи техніки гри на кларнеті**.

Також одним з найголовніших методів Валерія Миколайовича був пошук, як він називав, «прихованої мелодії». Це метод, при якому студент грає лише сильні долі у мелодії, наприклад, кожна перша нота у долі, і намагається максимально якісно та досконало продемонструвати її. Валерій Миколайович завжди наполягав на 5-кратному повторенні цієї мелодії, перед тим як грати звичайний нотний текст. Роками доведено, що після цієї вправи студент набагато краще контролює мелодію та відчуття коливаний гармонії, а його гра стає набагато досконалішою та професійною.

Висновки. Основною метою пропонованого дослідження є розуміння ролі особистості Валерія Алтухова в історії харківської школи гри на кларнеті.

Осмислюючи творчу діяльність і особистість В. Алтухова протягом його тривалого мистецького життя, підсумуємо ті домінуючі риси, які є особливо важливими для розвитку нової харківської школи гри на кларнеті. По-перше, з *погляду феноменології особистості* позначимо **універсалізм** його творчої діяльності, *макросистема* якої містить виконавство, організацію, адміністрування, педагогіку, диригування, наукову та науково-методичну роботу. Все вищесказане складає лише приблизний спектр того, завдяки чому можна говорити про «епоху Алтухова», зокрема стосовно Харківської середньої спеціальної музичної школи-інтернату (зараз – музичний лицей), а також набагато ширше.

По-друге, важливими рисами його особистості, які впливають на формування творчого методу, є пошук нових трендів музично-освітньої сфери, самоорганізація та постійний саморозвиток, які виразились у таких позиціях.

1. *Інноваційність як підхід до всіх аспектів життя і творчості*, що полягає у постійному пошуку нових трендів та оновленні своїх знань і досвіду. Митець не тільки самостійно вивчав нові концепції та методики, але також брав активну участь у заходах, що відбувались на різних локаціях (Харків – Україна – світ). Його просвітницька діяльність означає, що він не обмежувався власними знаннями, а поширював їх серед інших, постійно оновлюючи власні підходи. Він ініціював різноманітні заходи, презентації, семінари

або лекції, щоб поділитися власним досвідом та стимулювати розвиток інших, спровокувати постійний пошук нових можливостей творчого самовдосконалення.

2. *Висока компетентність в області загальнолюдської психології та психології викладання.* Так, В. Алтухов виявляв глибоке розуміння потреб студентів і майстерно використовував стратегії для сприяння їх подальшому особистісному та професійному розвитку.

3. *Системність* виявляється в організованому та структурованому підході до будь-якої діяльності. Він уміло планував власні дії, формулював мету та планомірно її досягав, маючи чітку систему оновлення своїх знань і досвіду, установлюючи пріоритети й раціонально розподіляючи час і ресурси. В. Алтухов усвідомлював значення взаємозв'язку між різними аспектами своєї діяльності і забезпечував їхню взаємодію. Ця системність допомагала йому ефективно реалізовувати свої ініціативи та досягати поставлених цілей.

4. *Відкритість*, яка проявляється в готовності до сприйняття нових ідей, поглядів та досліджень, незважаючи на колосальний досвід та знання. Він завжди був відкритим до ідей, що пропонували його учні, навіть якщо ці ідеї були нестандартними або не збігалися з його власною думкою. Навпаки, якщо певні новації приносили покращення результатів, це надихало його на здобуття нових знань і перегляд усталених підходів. Важливо, що В. Алтухов завжди був готовий до конструктивного діалогу, заохочував до дискусії та з повагою ставився до думок співрозмовника, незважаючи на його вік або статус. Відкритість проявлялася також у його бажанні спілкуватися та співпрацювати з іншими фахівцями, студентами та спеціалістами далеких від музики галузей, що створило дійсно відкрите середовище для обміну ідеями та співпраці.

Все вищезначене складає основу творчого методу В. Алтухова, який сприяв формуванню сучасної виконавської школи гри на кларнеті у Харкові. Будучи вихованцем професора В. Генслера, Валерій Алтухов привніс нове у традиції, що вже сформувалися, і саме з його приходом **остаточно склалася харківська школа виконавців на кларнеті**. Вона відрізняється рядом основних принципів, які є ключовими для системи навчання та формування кларнетистів. Її характер-

ні риси – технічна підготовка, якісне звучання інструмента, освоєння нових сучасних прийомів гри та, відповідно, сучасного репертуару, що в цілому сприяє універсальності виконавця XXI століття.

Нижче узагальнимо основні засади виконавської школи Валерія Алтухова, яка складає **внутрішню структуру його творчої діяльності**.

Історичний досвід і укоріненість традицій. Історичний досвід харківської кларнетової школи налічує понад 100 років і свідчить про глибоке коріння цієї школи. Він ґрунтується на діяльності кількох поколінь музикантів-виконавців на кларнеті. Цей досвід є фундаментом для розвитку й успіху школи, а також формує унікальні традиції та підходи до навчання.

Наявність величезної плеяди лауреатів різних міжнародних та всеукраїнських конкурсів підтверджує дію наступності традицій у системі «вчитель – учень». Це означає, що знання та досвід передаються від учителя до учня, збагачуючись та розвиваючись з кожним поколінням. Спадкоємність традицій дозволяє зберегти й передати цінність спадщини кларнетової школи та забезпечити стабільність і високий рівень навчання й у подальшому.

Поруч з укоріненістю традицій слід підкреслити *налаштованість на реформацію застарілих або неефективних методів*, що, безсумнівно, позитивно впливало на професійну підготовку та *конкурентоспроможність*. Кларнетисти-випускники ХССМШ і ХНУМ імені І. П. Котляревського, які навчалися в класі Валерія Алтухова, мають високий рівень професійної підготовки. Це дає їм конкурентоспроможний потенціал для навчання за кордоном та здатність конкурувати із зарубіжними виконавцями, бо статус «школи» прагне формування висококваліфікованих музикантів-кларнетистів, які можуть успішно представляти українське мистецтво на міжнародних сценах. Зокрема, виконавці-оркестранти, які пройшли серйозний конкурсний відбір і навчалися у класі Валерія Алтухова, мають *високий рівень технічної та ансамблевої майстерності*, що завдяки великому арсеналу вправ на розвиток виконавського апарату увиразнюється у вихованому почутті ритму, володінні різними видами дихання, музичності, вмінні чути іншого, здатності до колективної роботи.

Представники школи зараз репрезентують мистецтво гри на кларнеті харківської виконавської школи в оркестрах різних регіонів України, США та країн Західної Європи. Це підтверджує якість навчання та вимогливість, з якою В. Алтухов підходив до формування та розвитку музикантів-виконавців.

Вивчення класичного та сучасного репертуару має супроводжуватись постійним аналізом і головне – *інтеграцією світових трендів та новацій*. Представники кларнетової школи Валерія Алтухова обізнані на класиці (вона – основа, база виконавства), але активно вивчають сучасний репертуар, включаючи твори композиторів кінця ХХ–ХХІ століть. Це дозволяє учням розвивати свої навички та смак, а також ознайомлюватися з новими техніками письма та прийомами виконання. Система опанування репертуару, яку пропонував В. Алтухов, є важливою складовою формування комплексної та актуальної музичної освіти.

Названі принципи відрізняють харківську кларнетову школу як одну з представницьких та успішних у сучасній Україні, бо кожний з учнів В. Алтухова є перспективним солістом, ансамблістом, оркестрантом, диригентом! У цьому полягають перспективи авторської методики виховання Валерія Алтухова у вихованні музикантів, це допомагає виконавській школі постійно вдосконалюватись, розширюючи підходи, на яких її побудовано. Школа може розвиватись і розвивається зараз шляхом пошуку нових методик навчання, співпраці з іншими музичними установами та організаціями, поширюючи вплив на спільноту кларнетистів через концерти, майстер-класи та просвітницьку діяльність. Можливо, саме в цьому й полягала місія Валерія Миколайовича Алтухова: змінити вектор історичного розвитку школи й, виховуючи особистостей, дати своїм учням справжні «правила життя».

Наостанок зазначимо: життя Валерія Алтухова – чудовий зразок та приклад служіння музиці, відданості професії. Бути його учнем – велика гордість! Духовний урок, який нам залишив Валерій Миколайович, живитиме нас протягом багатьох років і розвиватиме нашу школу не одне покоління.

Подальше вивчення багатогранної творчої діяльності В. Алтухова не тільки можливе, але й необхідне і складає перспективу пропонованого дослідження, націленого на осягнення ролі особистості в історії.

ЛІТЕРАТУРА

- Алтухов, В. М. (2009). *Гами та вправи для розвитку техніки гри на кларнеті*. (Навчальний посібник (хрестоматія)). Харків: ТОВ Оберіг.
- Алтухов, В. М. (2012). Сучасні тенденції розвитку мистецтва гри на кларнеті на Слобожанщині. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*, 34, 344–353.
- Алтухов, В. М. (2013). Наш спільний дім. Більше ніж школа. *ХССМШ-і у спогадах випускників. До 70-річного ювілею школи*. Харків: Планета-Принт.
- Алтухов, В. М. (2017). *Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. 1917–2017. До 100-річчя від дня заснування: мала енциклопедія*. У 2 т. ХНУМ імені І. П. Котляревського. Л. В. Русакова (Ред.-упоряд.). Харків: Водний спектр Джі-Ем-Пі, 2017. Т. 1, с. 389–390.
- Апатський, В. Н. (2012). *Історія духовного музично-виконавчого мистецтва*. Книга II. Київ: ТОВ Задруга.
- Богданов, В. О. (2000). *Історія духовного музичного мистецтва України від найдавніших часів до початку XX ст.* Харків: Основа.
- Коменда, О. І. (2020). *Універсальна творча особистість в українській музичній культурі*. (Дис. ... доктора мистецтвознавства). НМАУ імені П. І. Чайковського. Київ.
- Николаєвська, Ю. В. (2020). *Ното Interpretatus в музичному мистецтві XX – початку XXI століть*. (Монографія). ХНУМ імені І. П. Котляревського. Харків: Факт.
- Овчар, О. П. (2017). *Духове виконавство у Харкові XVIII – початку XX століття: етапи еволюції*. (Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства). Харків.
- Третьяков, С. (2017). Історична динаміка кларнетового виконання у Харкові. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*, 47, 151–165.

REFERENCES

- Altukhov, V. M. (2009). *Games and Exercises for Developing Clarinet Technique*. (Educational Manual (Anthology)). Kharkiv: TOV Oberig [in Ukrainian].
- Altukhov, V. M. (2013). Our Shared Home. More Than a School. *HSSMSH in the Memories of Graduates. On the 70th Anniversary of the School*. Kharkiv: Planeta-Print [in Ukrainian].
- Altukhov, V. M. (2012). Contemporary Trends in the Development of Clarinet Art in the Sloboda Region. *Problems of Interaction between Art, Pedagogy, Theory, and Practice of Education*, 34, 344–353 [in Ukrainian].
- Altukhov, V. M. (2017). *Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotlyarevsky. 1917–2017. On the 100th anniversary of its founding*: Small encyclopedia (Vol. 1). Edited by L. V. Rusakova. Kharkiv: Vodnyi spektr JMP [in Ukrainian].
- Apatskyi, V. N. (2012). *History of Spiritual Music Performance Art*. Book II. Kyiv: TOV Zadruga [in Ukrainian].
- Bohdanov, V. O. (2000). *History of Spiritual Music Art in Ukraine from Ancient Times to the Beginning of the 20th Century*. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
- Komenda, O. I. (2020). *Universal creative personality in Ukrainian musical culture: Doctoral dissertation in Art Studies*. (Doctoral dissertation). National Music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky, Kiev [in Ukrainian].
- Nikolaevska, Y. V. (2020). *Homo Interpretatus in the musical art of the 20th to early 21st century*. (Monograph). Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ovchar, O. P. (2017). *Performing on wind instruments in Kharkiv of the 18th – early 20th centuries: stages of evolution*. (Author's thesis. Candidate of Art Studies). Kharkiv [in Ukrainian].
- Tretiakov, S. (2017). Historical dynamics of clarinet performance in Kharkiv. *Problems of interaction between art, pedagogy, theory, and practice of education*, 47, 151–165 [in Ukrainian].

Vladyslav Petryk

Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts,
Postgraduate student of the Department of Interpretology and Music Analysis
e-mail: petryk.vladyslav@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6047-3203>

Creative activity of Valery Altukhov: the mission of the individual in the history of the kharkiv clarinet school

***Statement of the problem** is devoted to the study of the role of the outstanding clarinetist, teacher and founder of the Kharkiv Clarinet School, Valery Altukhov, in the development of musical heritage. The article examines in detail the creative activity of Valery Altukhov and his influence on the formation of the Kharkiv clarinet school. Special attention is paid to the study of the mission of Valery Altukhov's personality and his influence on the history of this school.*

***Analysis of recent research and publications.** The research encompasses articles, scientific manuals by Valeriy Altukhov, interviews, personal recollections of students and family members, discussions, interviews, and masterclasses.*

***Main objective of the study** is to formulate the main guidelines of the author's performing school of clarinet playing in Kharkiv based on the analysis of the creative personality of V. Altukhov.*

***The scientific novelty** lies in the fact that, for the first time, a comprehensive study of Valeriy Altukhov's artistic work and his influence on the development of clarinet art in Ukraine and the establishment of the Kharkiv clarinet school has been conducted. The main principles and principles of Valeriy Altukhov's creative method have been formulated.*

***Methodology.** To achieve the stated objective, a biographical, stylistic, and systemic approach was employed. The study utilized the methodological framework developed by the Department of Interpretology and Music Analysis of the Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts (in the aspect of phenomenology of specialness).*

***Results.** The presentation focuses on identifying Valeriy Altukhov's personal mission and his role in the history of the Kharkiv clarinet school. His contribution to the education and training of a new generation of clarinetists is analyzed, as*

well as his active participation in musical events and educational activities. During the formation of the school, aspects such as technical training, development of expressive playing, and mastery of new contemporary techniques of clarinet playing and repertoire are considered.

Conclusions. *The analysis of Valeriy Altukhov's creative activity has been conducted in the following directions: performing, scientific/methodological, pedagogical, and organizational/educational. The main positions of Valeriy Altukhov's performing school have been summarized in terms of their interrelatedness and perspectives:*

Historical experience and rootedness in traditions: This is associated with a constellation of laureates from various international and nationwide competitions, which confirms the continuity of traditions within the «teacher-student» system.

High level of technical and ensemble mastery: Demonstrated by solo performers and orchestral musicians who have undergone a rigorous selection process and received education in Valeriy Altukhov's class, enabling them to be competitive among representatives of other world schools.

Study of diverse repertoire (classical and contemporary): It is an important component in the formation of comprehensive and relevant musical education, allowing the school to constantly evolve.

As a result, Valeriy Altukhov's clarinet school combines deep historical experience, tradition inheritance, high level of professional training, technical mastery, perspectives, and exploration of contemporary repertoire. These principles distinguish it as one of the oldest, representative, and successful clarinet schools in modern Ukraine.

Based on the combination of pedagogical, educational, organizational, methodological, and scientific activities, the conclusion is drawn about the universalism of Valeriy Altukhov's creative personality.

Keywords: *Kharkiv school of clarinet playing, performing school, creative personality, universalism of Valeriy Altukhov's creative personality, creative portrait.*

Стаття надійшла до редакції 21 жовтня 2022 року